

स्नातकोत्तर तहको प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख क्षेत्र पाठ्यांशको अनुशीलन

हर्कबहादुर शाही ^{1*} शिव ओली ²

Harka Bahadur Shahi ^{1*}, Shiva Oli ²

DOI: <https://doi.org/10.3126/amrj.v5i1.98069>

¹ त्रिवि शिक्षा शास्त्र केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, Email: shahiharka482075@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/009-0007-4068-3175>

देउखुरी बहुमुखी क्याम्पस, लमही, दाङ

*Corresponding Author, Email: shivaoli6906@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2324-9407>

Article History: Received: Jan. 15, 2026, Revised: April 6, 2026, Accepted: July 9, 2026, Published: July 30, 2026

सार

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्गयअन्तर्गत सञ्चालित स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) को सेमेस्टर प्रणालीमा आधारित नेपाली भाषा शिक्षा कार्यक्रमले दक्ष भाषा शिक्षक, पाठ्यक्रम निर्माता तथा भाषिक अनुसन्धाता उत्पादन गर्ने प्रमुख लक्ष्य राखेको छ। यसै सन्दर्भमा एम.एड. प्रथम सेमेष्टरका लागि निर्धारित प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख क्षेत्र (नेपा. शि. ५१८) पाठ्याङ्शले भाषाविज्ञानका सैद्धान्तिक ज्ञानलाई भाषा शिक्षणको व्यावहारिक ज्ञानसँग जोडेको छ। यस लेखको मुख्य उद्देश्य उक्त पाठ्यांशको विषयवस्तु छनोट र सङ्गठन, सैद्धान्तिक र व्यावहारिक पक्षको सन्तुलन तथा समसामयिक सान्दर्भिकताको विश्लेषण गर्नु रहेको छ। गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचामा आधारित यस अध्ययनमा प्राथमिक रूपमा पाठ्यसामग्री विश्लेषण विधिको उपयोग गरिएको छ। साथै पाठ्यक्रम मूल्याङ्कनको सैद्धान्तिक आधारका रूपमा परिमार्जित सीप (CIPP – Context, Input, Process, and Product) ढाँचालाई अप्रत्यक्ष रूपमा प्रयोग गरिएको छ। यस पाठ्याङ्शले सङ्गठन विश्लेषण, शैलीविज्ञान, कोशविज्ञान, अनुवादविज्ञान र प्रकरणार्थ विज्ञानजस्ता प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख क्षेत्रहरूलाई भाषा शिक्षणको पेसागत आवश्यकतासँग वैज्ञानिक ढङ्गले जोडेको छ। ४० प्रतिशत आन्तरिक मूल्याङ्कनमा आधारित प्रयोगात्मक कार्यहरू (जस्तै: नमुना शब्दकोश निर्माण, अनुवाद अभ्यास र सङ्गठन विश्लेषणको परियोजना कार्य) ले विद्यार्थीको व्यावहारिक सीप विकासमा ठोस योगदान पुऱ्याएको देखिन्छ। यद्यपि वर्तमान विश्वव्यापी भाषिक परिदृश्यमा अपरिहार्य बन्दै गएको कम्प्युटर भाषाविज्ञान, कर्पस भाषाविज्ञान र डिजिटल अनुवाद प्रविधिजस्ता आधुनिक प्राविधिक आयामहरूको अभाव यस पाठ्यक्रमको प्रमुख दुर्बल पक्षका रूपमा देखिएको छ। समग्रमा यो पाठ्याङ्श प्राज्ञिक र व्यावहारिक दृष्टिले उत्कृष्ट भए तापनि यसलाई विश्वव्यापी भाषिक प्रविधिको विकाससँग अद्यावधिक गर्नुपर्ने देखिन्छ।

मुख्य शब्दावली: प्रायोगिक भाषाविज्ञान, पाठ्याङ्श विश्लेषण, सङ्गठन विश्लेषण, भाषा शिक्षण, प्रकरणार्थ विज्ञान

विषयपरिचय

कुनै पनि विश्वविद्यालयीय शिक्षाको मुख्य उद्देश्य केवल सैद्धान्तिक ज्ञानको एकाङ्गी हस्तान्तरण मात्र नभई प्राप्त ज्ञानलाई व्यावहारिक जीवन, अनुसन्धान र कार्यक्षेत्रमा प्रभावकारी रूपमा प्रयोग गर्न सक्ने दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्नु हो। त्रिभुवन विश्वविद्यालयले आफ्नो शिक्षाशास्त्र सङ्गयअन्तर्गत विगतमा सञ्चालन गर्दै आएको स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) को वार्षिक कार्यक्रमलाई सेमेस्टर प्रणालीमा रूपान्तरण गरेपछि यसको पाठ्यक्रमको संरचना, शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया र मूल्याङ्कन पद्धतिमा व्यापक र सकारात्मक

परिवर्तन आएको छ (Neupane, 2023)। सेमेस्टर प्रणालीले विद्यार्थीहरूको निरन्तर मूल्याङ्कन, प्रयोगात्मक कार्य, कक्षाकोठाको अन्तरक्रिया र अनुसन्धानमा आधारित सिकाइलाई विशेष जोड दिन्छ। यसै प्राज्ञिक सन्दर्भमा, नेपाली भाषा शिक्षामा विशिष्टीकरण गर्न चाहने विद्यार्थीहरूका लागि प्रथम सेमेष्टरमा समावेश गरिएको 'प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख क्षेत्र' (नेपा. शि. ५१८) एक अत्यन्त महत्त्वपूर्ण, व्यावहारिक र अनिवार्य प्रकृतिको पाठ्याङ्श हो।

सेमेस्टर प्रणालीले विद्यार्थीहरूको निरन्तर मूल्याङ्कन, प्रयोगात्मक कार्य, कक्षाकोठाको सघन अन्तरक्रिया र अनुसन्धानमा आधारित सिकाइलाई विशेष जोड दिन्छ (Chongbang, 2014)। परम्परागत वार्षिक प्रणालीले विद्यार्थीहरूलाई वर्षको अन्त्यमा एकैपटक परीक्षाको भारी बोकाउने र घोकन्ते विद्यालाई प्रश्रय दिने गरेको थियो। (Chongbang, 2014) को तुलनात्मक अध्ययनले पनि वार्षिक प्रणालीको तुलनामा सेमेस्टर प्रणालीमा विद्यार्थीहरूको निरन्तर सिकाइ, व्यावहारिक ज्ञानको निर्माण र प्राज्ञिक अनुशासन उत्कृष्ट हुने तथ्यलाई स्पष्ट रूपमा औल्याएको छ। यद्यपि, नेपालको सन्दर्भमा सेमेस्टर प्रणाली लागू हुँदै गर्दा विश्वविद्यालयका प्राध्यापक तथा विद्यार्थीहरूले पर्याप्त भौतिक पूर्वाधारको अभाव, समयको अत्यधिक चाप, शैक्षिक क्यालेन्डरको अस्थिरता र परम्परागत मूल्याङ्कन पद्धतिको धडधडीजस्ता विविध प्रशासकीय तथा प्राज्ञिक चुनौतीहरूको सामना गरिरहनु परेको छ (Neupane, 2023)। अख्तर र हास्मी (Akhtar & Hashmi, 2021) ले समेत विश्वविद्यालयका विद्यार्थीहरूले सेमेस्टर प्रणालीको छोटो समयावधि, अत्यधिक कार्यबोझ र आन्तरिक मूल्याङ्कनमा हुनसक्ने सम्भावित पूर्वाग्रहका कारण ठूलो मनोवैज्ञानिक दबाव महसुस गर्ने गरेको कुरालाई अनुसन्धानमार्फत पुष्टि गरेका छन्।

भाषाविज्ञानले भाषाको ध्वनि, रूप, वाक्य र अर्थको संरचनात्मक अध्ययन गर्छ भने प्रायोगिक भाषाविज्ञानले ती सैद्धान्तिक नियम, सिद्धान्त र मान्यताहरूलाई मानव जीवनका व्यावहारिक समस्याहरूको समाधानमा प्रयोग गर्दछ (भुसाल, २०२५)। विशेष गरी भाषा शिक्षण, दोस्रो भाषा सिकाइ, अनुवाद, कोश निर्माण, सञ्चार विश्लेषण, र भाषिक नीति निर्माणमा यसको प्रत्यक्ष उपयोग हुन्छ। प्रायोगिक भाषाविज्ञानले सिकारु, शिक्षक, नीति निर्माता, कोशकार र अनुवादकहरूले दैनिक रूपमा भोग्ने भाषिक प्रयोगका व्यावहारिक समस्याहरूको समाधान गर्न वैज्ञानिक र तथ्यपरक आधार प्रदान गर्दछ। नेपाली भाषा शिक्षणलाई परम्परागत व्याकरण-अनुवाद विधि र कण्ठस्थीकरणको प्रवृत्तिबाट माथि उठाई सञ्चारमुखी, प्रयोगात्मक, विश्लेषणात्मक र जीवनोपयोगी बनाउन यस पाठ्यांशको भूमिका केन्द्रीय रहेको छ।

त्रिवि शिक्षाशास्त्र सङ्घायद्वारा ४८ पाठ्यघण्टी (३ क्रेडिट आवर) का लागि तयार पारिएको यस 'प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख क्षेत्र' पाठ्याङ्कले विद्यार्थीहरूमा सङ्कथन विश्लेषण, शैलीविज्ञान, कोशविज्ञान, अनुवाद अध्ययन र प्रकरणार्थ विज्ञानको सैद्धान्तिक ज्ञानका साथै शिक्षण सिकाइमा तिनीहरूको प्रयोगिक क्षमता विकास गर्ने अपेक्षा राखेको छ। एकाइसँगै जोडिएका प्रयोगात्मक अभ्यासहरूले शिक्षक-

विद्यार्थी दुवैलाई अनुसन्धानमुखी बनाउने परिकल्पना गरिएको छ। यस पाठ्यांशको समग्र संरचना, उद्देश्य, विषयवस्तु छनोट, सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया र मूल्याङ्कन पद्धतिको प्राज्ञिक, वस्तुगत र विश्लेषणात्मक अनुशीलन गरिएको छ।

अध्ययको उद्देश्य

यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य त्रिभुवन विश्वविद्यालय, एम.एड. प्रथम सेमेस्टरको 'प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख क्षेत्र' (नेपा. शि. ५१८) पाठ्यांशको विस्तृत तथा समीक्षात्मक विश्लेषण गर्नु हो। विशेष गरी, यस अध्ययनले उक्त पाठ्यांशको विषयवस्तु छनोट, एकाइगत सङ्गठन र तिनको तार्किक अनुक्रमको समीक्षा गर्नुका साथै त्यसमा समावेश गरिएका सैद्धान्तिक अवधारणा र तिनको व्यावहारिक तथा शैक्षणिक प्रयोगविच सन्तुलनको मूल्याङ्कन गर्ने लक्ष्य राखेको छ। यसका अतिरिक्त वर्तमान भाषिक प्रविधि, विश्वव्यापीकरण र आधुनिक भाषा शिक्षणको बदलिँदो परिवेशमा यस पाठ्यांशको सान्दर्भिकतासहित यसका सबल र दुर्बल पक्षहरूको पहिचान गरी भावी परिमार्जनका लागि विश्वविद्यालय तथा पाठ्यक्रम निर्माताहरूलाई वस्तुगत सुझावहरू प्रस्तुत गर्नु यस अध्ययनको उद्देश्य रहेको छ।

अध्ययन विधि

यस अनुसन्धानात्मक लेखको तयारीका लागि गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचाको अवलम्बन गरिएको छ। अनुसन्धानको प्राथमिक विधिको रूपमा पाठ्यसामग्री विश्लेषण विधि प्रयोग गरिएको छ। विश्लेषणको मुख्य प्राथमिक स्रोतका रूपमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्घाय, डिनको कार्यालयद्वारा प्रकाशित सेमेस्टर प्रणालीमा आधारित एम.एड. प्रथम सेमेस्टरको नेपाली विषयको नेपा. शि. ५१८: प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख क्षेत्रको आधिकारिक पाठ्याङ्कलाई लिइएको छ। पाठ्यांशको मूल्याङ्कनलाई व्यवस्थित, वस्तुगत र वैज्ञानिक बनाउन शिक्षाशास्त्र सङ्घायमा प्रचलित पाठ्यक्रम मूल्याङ्कनका सिद्धान्तहरूमध्ये Stufflebeam द्वारा प्रतिपादित सीप मोडल (CIPP - Context, Input, Process, and Product Evaluation Model) लाई आधार मानिएको छ। यद्यपि विश्लेषणको संरचनालाई सीधै सीप मोडलका शीर्षकमा नबन्धी पाठ्यक्रमका उद्देश्य, विषयवस्तु, शिक्षण प्रविधि र मूल्याङ्कन प्रक्रिया विचको अन्तरसम्बन्धमा केन्द्रित गरिएको छ। यसका साथै त्रिवि को एम.एड. कार्यक्रम, सेमेस्टर प्रणालीका चुनौतीहरू र प्रायोगिक भाषाविज्ञानका विविध आयामसँग सम्बन्धित विभिन्न शोधपत्र, लेख तथा प्राज्ञिक जर्नलका सामग्रीहरूको द्वितीयक स्रोतका रूपमा गहन अध्ययन गरी पाठ्यांशको समसामयिकता र प्रभावकारिताको विश्लेषण गरिएको छ।

आशयका आधारमा अर्थको अध्ययन गर्छ। सात पाठ्यघन्टी छुट्याइएको यस एकाइमा J.L. Austin र J.R. Searle को वाक्यिक सिद्धान्त तथा H.P. Grice अभि को सहयोगात्मक सिद्धान्त जस्ता विश्वव्यापी रूपमा स्थापित सिद्धान्तहरू समेटिएका छन् । साथै, निर्देशन, सन्दर्भ, प्रतिज्ञा र निहितार्थको अध्ययनले भाषा शिक्षकलाई विद्यार्थीले बोलेको वा लेखेको कुराको शाब्दिक अर्थभन्दा परको सामाजिक र मनोवैज्ञानिक आशय बुझ्न मद्दत गर्छ।

प्रस्तुत पाठ्यांशको शीर्षक प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख क्षेत्र भए तापनि यसमा प्रायोगिक भाषाविज्ञानका अन्य दुई विशाल क्षेत्रहरू समाजभाषाविज्ञान र मनोभाषाविज्ञानलाई प्रत्यक्ष रूपमा समावेश गरिएको छैन। त्रिविको एम.एड. नेपाली पाठ्यक्रमको संरचनाअनुसार ती विषयहरूलाई अत्यन्त विस्तृत रूपमा छुट्टै पाठ्याङ्क सामाजिक तथा मनोभाषाविज्ञान (नेपा. शि. ५१९) का रूपमा अध्ययन गराइने हुनाले यस ५१८ नम्बरको पाठ्याङ्कमा ती बाहेकका सङ्ग्रह, शैली, अनुवाद र कोशविज्ञानजस्ता विशिष्ट क्षेत्रहरूमा अध्ययन गराउने सङ्गठनात्मक रणनीति अपनाइएको देखिन्छ, जुन पाठ्यक्रम निर्माणको सिद्धान्तअनुसार निकै वैज्ञानिक र दोहोरोपन रहित छ।

सैद्धान्तिक र व्यावहारिक पक्षको सन्तुलन

कुनै पनि व्यावसायिक तथा पेसागत पाठ्यक्रमको सबैभन्दा ठूलो कसी भनेको त्यसले सिद्धान्त र अभ्यास लाई कसरी सन्तुलनमा राखेको छ भन्ने हो। एम.एड. कार्यक्रमको सेमेस्टर प्रणालीको मर्मअनुरूप यस पाठ्याङ्कमा ४०% आन्तरिक मूल्याङ्कन र ६०% बाह्य मूल्याङ्कनको व्यवस्था गरिएको छ । विगतको वार्षिक प्रणालीमा देखिएका रटाइ-आधारित कमजोरीलाई यसले पूर्ण रूपमा चिर्ने प्रयास गरेको छ। आन्तरिक मूल्याङ्कनका लागि छुट्याइएको ४० अङ्कलाई केवल विद्यार्थीको हाजिरी वा सैद्धान्तिक लिखित परीक्षामा मात्र सीमित राखिएको छैन। पाठ्यक्रमले एकाइ दुईको सङ्ग्रह विश्लेषणअन्तर्गत लिखित वा मौखिक सामग्रीको सङ्ग्रह विश्लेषणको सामूहिक परियोजना कार्य गर्न लगाउने, एकाइ चारको कोशविज्ञानअन्तर्गत सामूहिक रूपमा नमुना शब्दकोश निर्माणको अभ्यास गराउने र एकाइ पाँचको अनुवाद अध्ययनअन्तर्गत नेपाली भाषामा वा अन्य भाषा/भाषिकाबाट अनुवादको अभ्यास गराउने स्पष्ट रूपमा निर्देशन दिएको छ । यसलाई पहिलो र दोस्रो प्रयोगात्मक कार्य/आन्तरिक परीक्षा मानिएको छ ।

मूल्याङ्कनको ढाँचा

यस पाठ्यांशको मूल्याङ्कन ढाँचा यसप्रकार रहेको छ।

मूल्याङ्कनको प्रकार	अङ्कभार	मूल्याङ्कनको आधार / प्रयोगात्मक कार्य
उपस्थिति	५	नियमित सिकाइ सहभागिता र कक्षाकोठाको निरन्तरता
कक्षा सहभागिता	५	छलफल, प्रश्नोत्तर, प्रस्तुतीकरण र समूहगत सक्रियता
प्रथम आन्तरिक परीक्षा	१०	व्यावहारिक कार्य: नमुना शब्दकोश निर्माणको अभ्यास
द्वितीय आन्तरिक परीक्षा	१०	व्यावहारिक कार्य: भाषिक सामग्रीको अनुवाद अभ्यास
तृतीय आन्तरिक परीक्षा	१०	३० देखि ६० पूर्णाङ्कको लिखित सुधार परीक्षाको १० मा रूपान्तरण
बाह्य मूल्याङ्कन	६०	डिनको कार्यालयद्वारा लिइने सेमेस्टर अन्त्यको परीक्षा (बहुवैकल्पिक, छोटो र लामो उत्तर)
कुल जम्मा	१००	सैद्धान्तिक र सिकारु-केन्द्रित व्यावहारिक कार्यको सन्तुलन

यसरी सैद्धान्तिक रूपमा पढेका कुराहरूलाई विद्यार्थीले कक्षाकोठाभित्रै वा परियोजना कार्यमार्फत नमुना शब्दकोश बनाएर वा अनुवाद गरेर देखाउनुपर्ने सिर्जनात्मक सीपको विकास गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यसले विद्यार्थीलाई निष्क्रिय श्रोताबाट सहभागितामूलक र सक्रियतामा रूपान्तरण गरेको छ र गरेर सिक्नेतिर डोर्‍याएको छ । यसलाई सैद्धान्तिक र व्यावहारिक पक्षको एक नमुनाका रूपमा लिन सकिन्छ।

सान्दर्भिकता र समसामयिकता

वर्तमान भाषिक परिदृश्य, शैक्षिक प्रविधि र विश्वव्यापीकरणको सन्दर्भमा यो पाठ्यक्रम नेपाली भाषा शिक्षणको आवश्यकता पूर्ति गर्न सान्दर्भिक देखिन्छ। विशेषतः नेपाली भाषाका शिक्षकहरूले साहित्य पढाउँदा शैलीविज्ञानको ज्ञान, शब्दभण्डार र वर्णविन्यास पढाउँदा कोशविज्ञानको ज्ञान र सञ्चार तथा व्याकरण पढाउँदा सङ्ग्रह तथा प्रकरणार्थ विज्ञानको ज्ञान प्रयोग गर्नेपर्ने हुन्छ। यसले शिक्षकको पेसागत दक्षता अभिवृद्धि गर्न प्रत्यक्ष सघाउँछ। यद्यपि समसामयिकताको आधारमा हेर्दा यो पाठ्यक्रम परम्परागत सिद्धान्तहरूमा बढी केन्द्रित देखिन्छ। आजको विश्वमा भाषाविज्ञान कम्प्युटर प्रविधि, कृत्रिम बुद्धिमत्ता र ठूला भाषिक डेटातर्फ द्रुत गतिमा अधि बढिसकेको छ । यस सन्दर्भमा पाठ्यक्रममा निम्न समसामयिक कुराहरूको अभाव देखिन्छ।

कोशविज्ञानमा प्रविधिको अभाव

वर्तमान समयमा कोशविज्ञानको क्षेत्र परम्परागत मुद्रित शब्दकोशबाट अधि बढेर इलेक्ट्रोनिक लेक्सिकोग्राफी

र कर्पसमा आधारित बृहत् कोश निर्माणतर्फ रूपान्तरण भइसकेको छ। प्रस्तुत पाठ्यक्रमले भाषा शिक्षणमा शब्दभण्डार र वर्णविन्यास सिकाउन कोशविज्ञानको सैद्धान्तिक ज्ञानलाई महत्त्व दिए पनि आधुनिक डिजिटल प्रविधिलाई भने पूर्ण रूपमा बेवास्ता गरेको छ। आजका भाषा शिक्षक तथा विद्यार्थीलाई अनलाइन शब्दकोशको प्रयोग, डिजिटल कोश निर्माणका प्रक्रिया, र भाषिक डेटाबेसमा आधारित कर्पसको विश्लेषणसम्बन्धी ज्ञान अपरिहार्य भइसकेको छ। तसर्थ, डिजिटल प्रविधि र सफ्टवेयरमा आधारित आधुनिक कोश निर्माणका आयामहरूलाई पाठ्यक्रमले समेट्न नसक्नु यसको प्रमुख व्यावहारिक कमजोरी हो।

अनुवादमा समसामयिकताको कमी

अनुवाद विज्ञानको खण्डमा जे.सी. क्याटफोर्ड र युजिन नाइडाजस्ता अनुवाद चिन्तकका ऐतिहासिक सिद्धान्तहरूलाई मात्रै समावेश गरिनुले पाठ्यक्रममा समसामयिकताको स्पष्ट अभाव देखाउँछ। आजको विश्वव्यापीकरण र सूचना प्रविधिको युगमा परम्परागत अनुवादभन्दा मेसिन ट्रान्सलेसन, कम्प्युटरको सहायतामा गरिने अनुवाद (ऋब्र त्ययकि), र सफ्टवेयर स्थानीयकरण जस्ता अत्याधुनिक अभ्यासहरू बढी प्रयोगमा छन्। पाठ्यक्रममा यी आधुनिक प्राविधिक आयामहरूलाई स्थान नदिएर विद्यार्थीहरूले अनुवादको सैद्धान्तिक ज्ञान मात्र प्राप्त गर्ने र विश्व बजारमा व्यावसायिक अनुवादकका रूपमा प्रतिस्पर्धा गर्न आवश्यक पर्ने प्राविधिक सीपबाट वञ्चित हुने देखिन्छ।

कम्प्युटर भाषाविज्ञान

आधुनिक भाषाविज्ञान कृत्रिम बौद्धिकता, प्राकृतिक भाषा प्रशोधन (लेए) र ठूला भाषिक डेटाको विश्लेषणतर्फ द्रुत गतिमा अघि बढिरहेको सन्दर्भमा पाठ्यक्रममा कम्प्युटर भाषाविज्ञानको न्यूनतम परिचयसमेत नहुनु यसको सबैभन्दा ठूलो दुर्बलता हो। त्रिभुवन विश्वविद्यालयकै मानविकी सङ्घाय र अङ्ग्रेजी शिक्षाअन्तर्गत स्नातक तहका पाठ्यक्रममा समेत कम्प्युटर भाषाविज्ञान समावेश भइसक्दा एम.एड. जस्तो विशिष्ट र माथिल्लो तहको नेपाली पाठ्याङ्कमा यसको अनुपस्थिति हुनु खेदजनक छ। भाषा शिक्षण, अनुसन्धान र भाषिक सामग्री निर्माणमा कम्प्युटर प्रविधिको बढ्दो प्रयोगलाई दृष्टिगत गर्दै पाठ्यक्रमलाई युगसुहाउँदो बनाउन कम्प्युटर भाषाविज्ञानका आधारभूत अवधारणाहरू समावेश गरिनु अत्यन्त आवश्यक छ।

पाठ्याङ्कका सबल र दुर्बल पक्ष

समग्र अध्ययन र सीप मोडलको दृष्टिकोणमा आधारित विश्लेषणका आधारमा यस पाठ्यक्रमका सबलपक्ष र दुर्बल पक्षहरू निम्नानुसार रहेका छन्।

सबल पक्षहरू

यस पाठ्याङ्कका सबल पक्षहरू यसप्रकार रहेका छन्।

सुस्पष्ट र कार्यमूलक उद्देश्य: प्रत्येक एकाइका विशिष्ट उद्देश्यहरू अत्यन्त स्पष्ट र कार्यमूलक क्रियापदहरू (जस्तै: परिचय दिन, भिन्नता देखाउन, अभ्यास गर्न, निर्माण गर्न, औल्याउन) प्रयोग गरी निर्माण गरिएका छन्, जसले शिक्षकलाई पढाउन र मूल्याङ्कनकर्तालाई सिकाइ उपलब्धि मापन गर्न सहज बनाउँछ।

शिक्षण सिकाइमा भाषा शिक्षणको आवश्यकता: प्रत्येक एकाइको अन्त्यमा सङ्ग्रह, शैलीविज्ञान, कोश, अनुवाद र प्रकरणार्थ विज्ञानलाई भाषा शिक्षणसँगको अन्तरसम्बन्धसँग जोडिएको छ। यसले शिक्षाशास्त्र सङ्घायको मूल मर्मलाई आत्मसात् गरेको छ, जसले गर्दा यो पाठ्यक्रम मानविकी सङ्घायको विशुद्ध भाषाविज्ञानभन्दा फरक र पेसागत बनेको छ।

प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनको प्रत्याभूति: आन्तरिक परीक्षालाई परम्परागत लिखित परीक्षामा मात्र सीमित नराखी प्रोजेक्ट वर्क (नमुना शब्दकोश निर्माण र सङ्ग्रह विश्लेषण) सँग आबद्ध गर्नु शिक्षणमा ठूलो क्रान्ति हो। यसले विद्यार्थीको सिर्जनशीलतालाई प्रस्फुटन गर्ने अवसर दिन्छ।

सन्दर्भ सामग्रीहरूको विविधता र गहिराइ: सन्दर्भ ग्रन्थ सूचीमा अस्टिन (१९६२), सर्ल (१९६), न्युमार्क (१९८१) देखि लिएर नेपाली प्राज्ञिकवर्ग हेमाङ्गराज अधिकारी, माधवप्रसाद पौडेल, घनश्याम नेपाल आदिका आधिकारिक पुस्तकहरू समावेश गरिएका छन् जसले पाठ्यक्रमलाई प्राज्ञिक गहिराइ र प्रामाणिकता प्रदान गरेको छ।

दुर्बल पक्षहरू

प्रविधिको पूर्ण अभाव: माथि विश्लेषण गरिएभैं कम्प्युटर भाषाविज्ञान, कर्पस भाषाविज्ञान, र डिजिटल प्रविधिको प्रयोगलाई पाठ्याङ्कले पूर्ण रूपमा बेवास्ता गरेको छ। एक्काइसौं शताब्दीको डिजिटल युगका भाषा शिक्षकलाई प्रविधिमैत्री भाषिक विश्लेषण सिकाउन नसक्नु यसको सबैभन्दा ठूलो कमजोरी हो।

अन्तरविषयक दृष्टिकोणको सङ्कुचन: पाठ्यक्रम विशुद्ध भाषिक एकाइ र सिद्धान्तमा केन्द्रित छ। भाषा र समाज तथा भाषा र मस्तिष्कको ज्ञानविना सङ्ग्रह वा प्रकरणार्थ

विज्ञानको पूर्ण बुझाइ कठिन हुन्छ। यद्यपि यी विषय अन्यत्र (नेपा. शि. ५१९) पढाइने भए तापनि यसै पाठ्याङ्कमा थोरै भए पनि अन्तरसम्बन्ध देखाउनु पर्छ।

समय व्यवस्थापन र कार्यान्वयनमा चुनौती: १० पाठ्यघन्टाभित्र पूरै कोशविज्ञानको सैद्धान्तिक ज्ञान दिएर विद्यार्थीबाट 'नमुना शब्दकोश निर्माण' गराउनु व्यावहारिक रूपमा निकै चुनौतीपूर्ण देखिन्छ। सेमेस्टर प्रणालीमा समयको दबावका कारण यस्ता प्रयोगात्मक कार्यहरू औपचारिकतामा मात्र सीमित हुने जोखिम रहन्छ १।

बाह्य मूल्याङ्कनमा परम्परागत शैली: आन्तरिक मूल्याङ्कन अत्यन्तै प्रयोगात्मक भए पनि ६०% बाह्य मूल्याङ्कनमा उही पुरानै बहुवैकल्पिक, छोटो र लामो उत्तर आउने प्रश्नहरूको ढाँचा राखिएको छ। यसले गर्दा परीक्षाको समयमा विद्यार्थी फेरि पनि सैद्धान्तिक रटाइमै फर्कने सम्भावना रहन्छ।

निष्कर्ष

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत एम.एड. प्रथम सेमेस्टरको 'प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख क्षेत्र' (नेपा. शि. ५१८) पाठ्याङ्क समग्रमा एक उच्च स्तरीय, वैज्ञानिक र भाषा शिक्षणका लागि अत्यन्तै सान्दर्भिक पाठ्यक्रम हो। यसले नेपाली भाषाका भावी शिक्षकहरूलाई भाषिक संरचनाको सतही ज्ञानबाट माथि उठाई भाषाको अर्थ, शैली, सङ्गठन, अनुवाद र प्रयोगका विविध आयामसँग साक्षात्कार गराउँछ। पाठ्यक्रमले सैद्धान्तिक ज्ञान र व्यावहारिक सीपबिच उत्कृष्ट सन्तुलन कायम गरेको छ, जसको उदाहरणका रूपमा नमुना शब्दकोश निर्माण र अनुवाद अभ्यासजस्ता कार्यमा आधारित आन्तरिक मूल्याङ्कन प्रणाली हुन्। सेमेस्टर प्रणालीको मर्मअनुसार विद्यार्थीलाई अनुसन्धानमुखी बनाउन यो पाठ्याङ्क सफल देखिन्छ, यद्यपि विश्वव्यापी रूपमा भाषाविज्ञानको क्षेत्रमा भइरहेको द्रुत प्राविधिक विकासलाई यसले आत्मसात् गर्न सकेको छैन। कर्पस भाषाविज्ञान, कम्प्युटेसनल लेक्सिकोग्राफी, र मेसिन अनुवादजस्ता आधुनिक प्राविधिक अस्त्रहरूलाई पाठ्यक्रममा समावेश नगर्दासम्म यो पाठ्याङ्कले २१ औं शताब्दीको मागलाई पूर्ण रूपमा सम्बोधन गर्न सक्दैन। तसर्थ, परम्परागत शास्त्रीय सिद्धान्तहरूलाई आधार मान्दै आधुनिक प्राविधिक ज्ञानलाई पनि सँगसँगै अगाडि बढाउन सकेमा मात्र यस पाठ्याङ्कले लक्षित गरेको दक्ष, प्रतिस्पर्धी, प्राविधिक र सिर्जनशील भाषा शिक्षक तथा अनुसन्धाता उत्पादन गर्ने उद्देश्य पूर्ण रूपमा सफल हुने निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ।

सुझावहरू

यस पाठ्याङ्कलाई आगामी दिनमा अबै युगानुकूल, प्रभावकारी र व्यावहारिक बनाउन पाठ्यक्रम निर्माता, विषय समिति र विश्वविद्यालयलाई निम्नानुसार सुझाव रहेका छन्।

प्राविधिको एकीकरण

वर्तमान समयमा भाषाविज्ञानको अध्ययन र अनुसन्धान प्राविधिकबाट अछुटो रहन्छ। त्यसैले पाठ्यक्रम परिमार्जन गर्दा 'भाषाविज्ञानमा प्राविधिक प्रयोग'लाई एउटा छुट्टै र अनिवार्य एकाइका रूपमा समावेश गरिनु अत्यन्त आवश्यक छ। यस एकाइअन्तर्गत कम्प्युटर भाषाविज्ञानका आधारभूत अवधारणा, प्राकृतिक भाषा प्रशोधन (लिए), कर्पस भाषाविज्ञान र ठूला भाषिक डेटाहरूको सङ्कलन तथा प्रशोधन गर्ने तरिकाहरू सिकाइनुपर्छ। यसले विद्यार्थीहरूलाई भाषिक विश्लेषणमा सफ्टवेयरको प्रयोग गर्न सिकाउनुका साथै विश्वबजारमा बढिरहेको कृत्रिम बुद्धिमत्ता (ब्द) र भाषा प्राविधिको क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्षम बनाउँछ।

आधुनिक अनुवाद सिद्धान्त र उपकरणको समावेश

अनुवादलाई केवल भाषिक रूपान्तरणको परम्परागत सैद्धान्तिक घेरामा मात्र सीमित राख्नु आजको आवश्यकताविपरीत हो। जे.सी. क्याटफोर्ड र युजिन नाइडाका सिद्धान्तहरू अनुवादका जग भए पनि अबको पाठ्यक्रमले आधुनिक स्कोपोस सिद्धान्तलाई समेट्नुपर्छ, जसले अनुवादको उद्देश्य र लक्षित पाठकलाई केन्द्रमा राख्छ। यसका साथै व्यावसायिक अनुवादक बन्नका लागि अनिवार्य भइसकेका कम्प्युटर-सहयोगी अनुवाद उपकरणहरू (ऋब्ल ट्ययकि), ट्रान्सलेसन मेमोरी र मेसिन ट्रान्सलेसनको सम्पादन जस्ता आधुनिक प्राविधिक विषयवस्तुहरू समावेश गरिएमा मात्र विद्यार्थीहरूले व्यावहारिक र बजारमुखी सीप हासिल गर्न सक्नेछन्।

ई-कोश निर्माण

परम्परागत मुद्रित शब्दकोशको प्रयोग घट्दै गइरहेको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा कोशविज्ञानको एकाइलाई पूर्ण रूपमा अद्यावधिक गर्नुपर्ने देखिन्छ। अबको पाठ्यक्रमले विद्यार्थीलाई मुद्रित शब्दकोशको ढाँचा मात्र नपढाई अनलाइन शब्दकोश, डिजिटल लेक्सिकल डेटाबेस र मोबाइल एप्लिकेसनमा आधारित ई-कोश निर्माणका प्रक्रियाहरूबारे ज्ञान दिनुपर्छ। शब्दहरूको डिजिटल इन्ट्री कसरी गरिन्छ, डिजिटल प्लेटफर्ममा प्रयोगकर्ताको सहजता (गर्भच क्षलतभचावअभ) कसरी मिलाइन्छ र कर्पसको सहायताले छिटो र प्रभावकारी रूपमा कसरी शब्दकोश तयार गरिन्छ भन्ने कुराहरू समेटिएमा यो एकाइ निकै व्यावहारिक बनेछ।

समय र क्रेडिट आवरको पुनरवलोकन

कुनै पनि प्रयोगात्मक र अनुसन्धानमूलक कार्यका लागि पर्याप्त समयको आवश्यकता पर्छ। नमुना शब्दकोश निर्माण गर्ने वा सङ्ग्रह तथा प्रकरणार्थ विश्लेषणजस्ता गहन प्रयोगात्मक कार्यहरू सम्पन्न गर्न हाल छुट्याइएको १० वा ८ पाठ्यघन्टा व्यावहारिक रूपमा अपर्याप्त छ। तसर्थ, पाठ्यक्रमको कुल क्रेडिट आवरलाई यथावत् राख्दै सैद्धान्तिक खण्डको अनावश्यक बोझलाई घटाउनुपर्छ। सिद्धान्तलाई छरितो बनाएर त्यसबाट बचेको समयलाई कार्यशाला, फिल्ड वर्क र डेटा विश्लेषणजस्ता प्रयोगात्मक अभ्यासका लागि विनियोजन गर्ने गरी समयको सन्तुलित पुनरवलोकन गरिनु वाञ्छनीय छ।

शिक्षक अभिमुखीकरण र क्षमता विकास

पाठ्यक्रम जतिसुकै उत्कृष्ट र आधुनिक भए पनि त्यसको सफल कार्यान्वयन शिक्षकको दक्षतामा निर्भर गर्छ। सेमेस्टर प्रणालीले माग गरेअनुरूपका आधुनिक सङ्ग्रह विश्लेषण प्रविधि, कम्प्युटरमा आधारित अनुसन्धान र प्रकरणार्थ विज्ञानका व्यावहारिक आयामहरूबारे स्वयं प्राध्यापक तथा शिक्षकहरूलाई पूर्ण रूपमा जानकारी गराउनु विश्वविद्यालयको दायित्व हो। यसका लागि विश्वविद्यालय वा सम्बन्धित विभागले सघन कार्यशाला, गोष्ठी र तालिमहरूको आयोजना गरी शिक्षकहरूको पेसागत र प्राविधिक क्षमता विकासमा लगानी गर्नुपर्छ, जसले गर्दा उनीहरूले कक्षाकोठामा नवप्रवर्तनकारी शिक्षण विधिहरू निर्धक्क प्रयोग गर्न सकून्।

अन्तर्राष्ट्रिय सन्दर्भ सामग्रीको अद्यावधिकीकरण

भाषाविज्ञान र शिक्षण विधिका क्षेत्रमा विश्वभरि नै द्रुत गतिमा नयाँ शोध र अनुसन्धानहरू भइरहेका छन्। तर, पाठ्यक्रमको सन्दर्भ सूचीमा अबै पनि सन् १९७० र ८० को दशकका पुराना पुस्तकहरूको बाहुल्य हुनुले विद्यार्थीलाई नवीनतम ज्ञानबाट वञ्चित गराउँछ। पुराना आधारभूत पुस्तकहरूलाई कायम राख्दै पछिल्लो समय (विशेषगरी सन् २०१० यता) प्रकाशित प्रायोगिक भाषाविज्ञानका अत्याधुनिक अनुसन्धानमूलक लेखहरू, जर्नलहरू र पुस्तकहरूलाई सन्दर्भ सूचीमा अनिवार्य रूपमा अद्यावधिक गरिनुपर्छ, जसले गर्दा विद्यार्थीहरू विश्वव्यापी भाषिक चिन्तनसँग जोडिन सकून्।

मूल्याङ्कन पद्धतिमा सुधार

विद्यार्थीको वास्तविक सिकाइ स्तर मापन गर्न वर्तमान परीक्षा प्रणालीलाई रूपान्तरण गर्नुपर्ने हुन्छ। विश्वविद्यालयको ६०% बाह्य मूल्याङ्कन (लिखित परीक्षा) प्रणालीमा अबै पनि कण्ठ गरेर हुबहु लेख्नुपर्ने वर्णनात्मक र

सैद्धान्तिक प्रश्नहरूको वर्चस्व छ। यसलाई परिमार्जन गर्दै परीक्षामा विद्यार्थीको आलोचनात्मक चेत र विश्लेषणात्मक क्षमता जाँच्ने प्रश्नहरू सोध्नुपर्छ। सिद्धान्तलाई व्यवहारमा कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने जाँच 'केस स्टडी', भाषिक तथ्याङ्क दिएर त्यसको विश्लेषण गर्न लगाउने वा कुनै विशिष्ट भाषिक समस्या दिएर समाधान खोज्न लगाउने खालका उच्च दक्षता मापन गर्ने प्रश्नहरू समावेश गरिनु आवश्यक छ।

REFERENCES

- Akhtar, B., & Hashmi, M. A. (2021). Exploring problems faced by university students regarding semester system. *Global Social Sciences Review*, 6(1), 6–1. [https://doi.org/3103/gssr.2021\(VI-I\)](https://doi.org/3103/gssr.2021(VI-I)).
- Chongbang, K. B. (201). *Comparative study of semester system and annual system of Faculty of Education: Mini-research report* [Unpublished mini-research report]. Faculty of Education, Tribhuvan University. <https://www.communityresearch.org.nz/wp-content/uploads/formidable/TU-Mini-research-report.pdf>
- Neupane, R. (2023). Problems faced by university teachers and students in the semester system. *Pragyik Prabaha*, (1), –3. <https://doi.org/36/pp.vi1.1>
- Pendidkan, J., Upsi, Madar, M., & Othman, M. (2022). Curriculum evaluation on national standard pre-school of Islamic education component. *Jurnal Pendidikan Bitara UPSI*, –82. <https://doi.org/3/bitara.vol1.2..2022>
- Tribhuvan University, Faculty of Education. (2021). *Revised curriculum of M.Ed. first semester*. Office of the Dean. https://portal.tu.edu.np/downloads/FOE_M.Ed._1st_Semester_Curicul_202_1_03_08.pdf
- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०७४), सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, रत्न पुस्तक भण्डारा
- गौतम, वासुदेव (२०२५). शिक्षाशास्त्र सङ्ग्रहमा सञ्चालित सेमेस्टर प्रणालीको समस्या र समाधान. *Shikshak Journal*, १(१), २–३६.
- निरोला, लिलाराम (२०२३), प्रायोगिक भाषाविज्ञानको क्षेत्र. *Damak Campus Journal*, (१), ६२.
- पौडेल, हिममाया (२०२६), नेपाली भाषा कक्षाका मौखिक सङ्ग्रहमा विद्यार्थी सहभागिता. *Bikasko Nimti Shiksha* (विकासको निम्ति शिक्षा), २९, ८३–९३ <https://doi.org/36/bns.v29i1.933>
- भुसाल, केशव (२०२०), प्रायोगिक भाषाविज्ञानको उपयोगिता. *Shaheed Smriti Journal*, १६२–<https://doi.org/36/shaheedsmriti.vi.6822>

भुसाल, केशव (२०२५), प्रायोगिक भाषाविज्ञानको पृष्ठभूमि र विकास
Perspectives on Higher Education, accessed on July 1,
2025,

<https://www.nepjol.info/index.php/phe/article/view/6636>

लामिछाने, मुक्तिकला (२०२३), सेतो धरती उपन्यासमा भाषिक
विचलन. *AMC Journal*, (1), 1-

168. <https://doi.org/.36/amcj.vi1.63866>